

ƏRƏB DİLİ-90 saat

I KURS-FİLOLOGİYA

1. Kecilənlərin təkrarı

Birinci semestrədə keçilmiş mövzular və sözlər təkrarlanır. Tərcümələr edilir.

2. I dərslin sözləri

Dərslin sözləri araşdırılır və onlarla bağlı təmrinlər icra edilir.

3. Üçsəmitli feillərin I babının keçmiş zamanı

Ərəb dilində üçsəmitli feillərin 15 leksik-qrammatik növü və ya «**babı**» vardır. I bab sadə مُجَرَّدٌ, qalanları isə düzəltmə مَزِيدٌ فِيهِ adlanır. Düzəltmə bablar əsasən I babdan sabit əlavələrlə düzəlir və feilə müxtəlif mənə çalarlıqları gətirir.

Məlum növdə I bab üçsəmitli feillərin çoxu فَعَّلَ, qalanları فَعِلَ, nisbətən az hissəsi فَعَّلَ modelində olur. Həmçinin feillərin «*məsdər*» (infinitiv) forması olmadığı üçün elmi-tədrisi ədəbiyyatda və lüğətlərdə feilin III şəxs tək müzəkkər forması şərti olaraq məsdər kimi götürülür:

- 1) فَعَّلَ: ضَرَبَ «vurmaq»; عَرَفَ «bilmək».
- 2) فَعِلَ: فَرِحَ «sevinmək»; سَمِعَ «eşitmək».
- 3) فَعَّلَ: جَمَلَ «gözəl olmaq»; كَبَّرَ «böyük olmaq».

Modelləri bir-birindən fərqləndirən II kök saitinə «**tipik sait**» deyilir. Tipik saitlər feillərin özləri ilə birlikdə yadda saxlanılmalıdır. Kökü eyni olub tipik saitləri müxtəlif olan feillər də vardır. Məsələn:

حَسَبَ «saymaq, hesablamaq»; حَسِبَ «hesab etmək»; حَسْبُ «adlı-sanlı (ailədən) olmaq».

Morfoloji baxımdan ərəb dilində yalnız iki zaman vardır: danışiq məqamından əvvəlki zaman-**keçmiş zaman** və danışiq vaxtı və ya ondan sonrakı zaman-**indiki-gələcək zaman**. Hər iki halda ifadə edilən zaman ümumi səciyyə də şüyaq yalnız nitq şəraitində konkret zaman mənasını kəsb edir.

Ərəb dilində də feillər təsirli və təsirsiz olur. Təsirlilik və ya təsirsizlik baxı-

mından Azərbaycan və ərəb dillərində feillər bir-birinə uyğun gəlməyə bilər. Məsələn, شَكَرَ «təşəkkür etmək» feili ərəb dilində təsirli, Azərbaycan dilində təsirsizdir, دَافَعَ «müdafiə etmək» feili isə Azərbaycan dilində təsirli, ərəb dilində isə bilvasitə təsirlidir, yəni, ön qoşma vasitəsi ilə idarə edilir.

Həm üçsamitli, həm də dördsamitli feillərin I babının keçmiş zamanının məlum növü şərti məsdərin axırına aşağıdakı şəxs sonluqları artırmaqla düzəlir:

Şəxs	Tək	Cəm	Təsniyə
I	تُ	نَا	
II	تَ (تِ)	تُمْ (تُنُّ)	تُمْمَا
III	تَ (تِ)	وا (وِنْ)	ا (تَا)

Şəxs sonluqları şəxs, cins və kəmiyyəti aydın şəkildə əks etdirdiyinə görə feili xəbərə adətən şəxs əvəzliyi artırılır. Əvəzlilər əsasən məntiqi vurğu bildirmək üçün işlədilir.

Feillərin keçmiş zamanın məlum növündə təsrifini فَرِحَ «sevinmək» feilinin nümunəsində nəzərdən keçirək:

Şəxs	Tək	Cəm	Təsniyə
I	فَرِحْتُ	فَرِحْنَا	
II	فَرِحْتَ (فَرِحْتِ)	فَرِحْتُمْ (فَرِحْتُنَّ)	فَرِحْتُمْمَا
III	فَرِحَ (فَرِحْتَ)	فَرِحُوا (فَرِحْنَ)	فَرِحَا (فَرِحْتَا)

Tərcüməsi: sevindim; sevindin; sevindi və s.

Ərəb dilində məchul növ təsirli feillərdən düzələrək üçsamitli feillərin I babında فَعِلَ şəklini alır. Məsələn:

شَرَحَ «şərh etmək» → شُرِّحَ «şərh edilmək»; عَرَفَ «tanımaq» → عُرِفَ «tanınmaq»;

Məchul növdə tipik sait fərqi aradan qalxır və bu növdə olan feillər təsri olunan kənən məlum sonluqlar qəbul edir. Məsələn:

عُرِفْتُ Mən tanındım; عُرِفْنَا Biz tanındıq və s.

Keçmiş zaman feilləri مَا-ədatı vasitəsi ilə inkar edilir. Məsələn:

مَا كَتَبْتُ Yazmadım.

4. Dördsamitli feillərin I babının keçmiş zamanı

Ərəb dilində dördsamitli feillərin 4 leksik-qrammatik növü və ya «*babı*» vardır. I bab sadə مُجَرَّدٌ, qalanları isə düzəltmə مَزِيدٌ فِيهِ adlanır. Düzəltmə bablar əsasən I babdan sabit əlavələrlə düzəlir və feilə müxtəlif mənə çalarlıqları gətirir.

Dördsamitli feillərin tək cə bir modeli vardır: فَعَلَلٌ. Məsələn:

عَوَّلَمَ «qloballaşmaq»; تَرَجَّمَ «tərcümə etmək».

Həm üçsamitli, həm də dördsamitli feillərin I babının keçmiş zamanının məlum növü şərti məsdərin axırına aşağıdakı şəxs sonluqları artırmaqla düzəlir:

Şəxs	Tək	Cəm	Təsniyə
I	تْ	نَا	
II	تْ (ت)	تُمْ (تُنَّ)	تُمْمَا
II	تْ (ت)	وا (ن)	ا (تَا)

Şəxs sonluqları şəxs, cins və kəmiyyəti aydın şəkildə əks etdirdiyinə görə feili xəbərə adətən şəxs əvəzliyi artırılmır. Əvəzlilər əsasən məntiqi vurğu bildirmək üçün işlədilir.

Ərəb dilində məchul növ təsirli feillərdən düzələrək dördsamitli feillərin I babında فَعَّلِلَ şəklini alır: تَرَجَّمَ «tərcümə etmək» → تُرْجِمَ «tərcümə edilmək».

Keçmiş zaman feilləri مَ-ədatı vasitəsi ilə inkar edilir.

5. Qrammatik cinsin leksik yolla ifadəsi

Rus dilində olduğu kimi, ərəb dilində də qrammatik cins yalnız ad qruplu sözlərə (isim, sifət, say, əvəzlik) və feillərə aid bir xüsusiyyətdir. Qrammatik cins leksik və qrammatik yolla təyin və ifadə olunur.

İsmlərdə qrammatik cins leksik yolla aşağıdakı kimi fərqləndirilir.

1) Canlılara aid olduqda – təbii cinsə görə:

Müzəkkər

عَنْتَرَةٌ Əntərə

Müənnəs

عَائِشَةُ Aişə

أَخٌ qardaş

أُخْتٌ bacı

أَبٌ ata

أُمٌّ ana

2) Dildə işlədilməsinə görə müənnəs olanlar:

a) Bədənin cüt üzvlərinin əksər adları. Məsələn:

عَيْنٌ göz; أُذُنٌ qulaq; يَدٌ əl; رَجُلٌ qıç.

b) Bir çox ölkə və şəhər adları. Məsələn:

سُورِيَا Suriya; أَمْرِيكَا Amerika; مُوسْكُو Moskva.

c) Cəhət, külək, od, cənnət və cəhənnəm adları. Məsələn:

شَمَالٌ şimal; يَمِينٌ sağ; رِيحٌ külək; شَرْقٌ قَبُولٌ şərq küləyi; سَمُومٌ səmum; نَارٌ od; فِرْدَوْسٌ cənnət; جَهَنَّمَ cəhənnəm.

ç) Yuxarıda göstərilən qruplara daxil olmayan bir sıra isimlər. Məsələn:

شَمْسٌ günəş; أَرْضٌ yer, torpaq; دَارٌ ev; مِهُارِبَةٌ müharibə; نَفْسٌ ruh, qəlb.

d) İnsanlardan başqa bütün varlıq və məfhumları bildiren isimlərin cəm formaları (bunların təkdə müzəkkər olub-olmaması nəzərə alınmır). Məsələn:

Müzəkkər

قَلْبٌ ürək

سِلَاحٌ silah

عِيدٌ bayram

Müənnəs

قُلُوبٌ ürəklər

أَسْلِحَاتٌ silahlar

أَعْيَادٌ bayramlar

3) Ərəb dilində gah müzəkkər, gah da müənnəs kimi işlədilən bir qrup söz vardır ki, bunlara qrammatikada «*ümumi cinsli*» isimlər deyilir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

a) Ərəb hərflərinin adları. Məsələn:

بَاءٌ bə; دَالٌ dəl; زَالٌ zəl və s.

b) Ayır-ayrı isimlər. Məsələn:

دُوزٌ duz; بَالٌ bal; سُووقٌ bazar; لِسَانٌ dil; عُرْسٌ toy; رُوحٌ ruh; حَالٌ hal; طَرِيقٌ yol; سِلْمٌ sülh və s.

c) Bir qrup sifət mənşəli isimlər. Məsələn:

عَلَامَةٌ görkəmli alim (müz. və ya müən.); رَحَالَةٌ səyyah (müz. və ya müən.); عَجُوزٌ qoca (müz. və ya müən.).

6. Ad qruplu sözlərin təsniyəsi

Ərəb dilində üç kəmiyyət forması vardır: مُفْرَدٌ [mufradun]-*tək*, جَمْعٌ [cəm'un]-*cəm*, تَشْيِئَةٌ [təşniyətun] və ya مُتْنَى [muşənnən]- *təsniyə* (ikilik bildirən say). İsimlərin və sifətlərin təsniyəsi sözlərin sonuna əlavə edilən şəkilçi vasitəsilə düzəlir: adlıq halda bu şəkilçi ان - [-ə:ni] , yiyəlik və təsirlik hallarda isə يِن - [-eyni] formasında olur. -li sözlərdən təsniyə düzəldilərkən tə-mərbutə tə-məbsutəyə (ت) çevrilir. Məsələn:

بَلَدٌ ölkə → بِلْدَانٌ iki ölkə; بِلْدَيْنِ iki ölkənin; iki ölkəni.

مَدِينَةٌ şəhər → مَدِينَتَانِ iki şəhər; مَدِينَتَيْنِ iki şəhərin; iki şəhəri.

كِتَابٌ سِيَاسِيٌّ siyasi (bir) kitab → كِتَابَانِ سِيَاسِيَّانِ iki siyasi kitab; كِتَابَيْنِ سِيَاسِيَّيْنِ iki siyasi kitabın; iki siyasi kitabı.

طَالِبَةٌ شَهِيرَةٌ məşhur (bir) talibə → طَالِبَتَانِ شَهِيرَتَانِ iki məşhur talibə; طَالِبَتَيْنِ شَهِيرَتَيْنِ iki məşhur talibənin; iki məşhur talibəni.

İsim ي - ilə bitdikdə bu sonluq təsniyədə çevrilib [y] olur. Məsələn:

دَعْوَى iddia → دَعْوَيَانِ iki iddia.

اُء - ilə bitən sözlərdən təsniyə düzəldilərkən həmmə (ه) vava (و) keçir. Məsələn:

بَيْدَاءٌ səhra → بَيْدَاوَانِ iki səhra.

Bir sıra ikihecalı sözlərin təsniyəsi [-**aya:ni**] şəkilçisi ilə düzəlir. Məsələn:

أَخٌ qardaş → أَخَوَانِ iki qardaş.

Şəxs əvəzliliklərinin təsniyəsi أَنْتُمَا «siz ikiniz» (müz. və müən.) və هُمَا «onlar ikisi» (müz. və müən.) şəklindədir.

Bitişən əvəzliliklərinin təsniyəsi كُمَا «sizin ikinizin...» (müz. və müən.) və هُمَا «onlar ikisinin...» (müz. və müən.) şəklindədir.

İşarə əvəzliliklərinin təsniyəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

Tək	Təsniyə-adlıq hal	Təsniyə-yiyəlik və təsirlik hal
هَذَا bu (müz.)	هَذَانِ və ya هَآذَانِ bu iki	هَآذَيْنِ və ya هَآذَيْنِ bu ikinin; bu ikini

هَذِهِ (müən.)	bu	هَاتَانِ və ya هَاتَانِ bu iki	هَاتَيْنِ və ya هَاتَيْنِ bu ikinin; bu ikini
ذَلِكَ o (müz.)		ذَاتِكَ o iki	ذَاتِكَ o ikinin; o ikini
تِلْكَ o (müən.)		تَاتِكَ o iki	تَاتِكَ o ikinin; o ikini

Göründüyü kimi, işarə əvəzlilikləri təkdə hallanmadığı halda təsniyədə hallanmağa məruz qalır. Təsniyəyə aid müxtəlif nümunələri aşağıdakı misallar üzərində nəzərdən keçirək:

لَيْلَى وَزَيْنَبُ الْجَمِيلَتَانِ gözəl Leyla və Zeynəb; لَيْلَى وَزَيْنَبُ هَاتَانِ bu Leyla və Zeynəb; هَذَانِ كِتَابَانِ. Bu, iki kitabdır; أَنْتُمَا مُدْرَسَانِ. Siz ikiniz müəllimsiniz.

7. Bitişən əvəzliliklər və onların təsirlik hal tələb edən köməkçi nitq hissələri ilə işlədilməsi

Bitişən əvəzliliklər ərəb dilində **الضَّمَائِرُ الْمُنْتَصِلَةُ** adlanır. Onlar aid olduqları isimlərin sonuna əlavə olunaraq mənsubiyyət şəkilçilərinin və yiyəlik əvəzliliklərinin mənalərini verir. Bitişən əvəzliliklərə aşağıdakılar daxildir :

Tək	Cəm	Təsniyə
I يـ	نا-	
II كـ (كـ)	كُمـ (كُنْ)	كُمَا-
III هـ (هـ)	هُمـ (هُنْ)	هُمَا-

Bitişən əvəzliliklər köməkçi sözlər və ön qoşmalarla işlədilərək müxtəlif mənalərin ifadəsinə xidmət edir. Əvvəlcədən qeyd edildiyi kimi, bitişən əvəzliliklər hallanmır, onlardan yalnız bəziləri fonetik dəyişikliklərə məruz qalır. Köməkçi söz olaraq **لَعَلَّ** «*ola bilsin ki, bəlkə*», **لَكِنَّ** «*lakin*», **إِنَّ** «*həqiqətən, doğrudan da*», **غَيْرَ** «*lakin*», **أَنَّ** «*ki*» kəlmələrini göstərə bilərik. **لَعَلَّ** sözünün bitişən əvəzliliklərlə işlədilməsini nəzərdən keçirək:

Tək	Cəm	Təsniyə
لَعَلِّي / لَعَلَّيْ	لَعَلَّنَا	
لَعَلَّكَ (لَعَلَّكَ)	لَعَلَّكُمْ (لَعَلَّكُمْ)	لَعَلَّكُمَا
لَعَلَّهَا (لَعَلَّهَا)	لَعَلَّهُمْ (لَعَلَّهُمْ)	لَعَلَّهُمَا

Tərcüməsi: ola bilsin ki mən; ola bilsin ki sən; ola bilsin ki o və s.

Sonu ن ilə bitən köməkçi sözlər bitişən əvəzlilərlə işlədildikdə I şəxsin tək və cəmi iki şəkildə təzahür edir:

لَكِنِّي və ya لَكِنَّا «lakin mən», لَكِنِّي və ya لَكِنَّا «lakin biz», إِنِّي və ya إِنِّي «həqiqətən mən», إِنَّا və ya إِنَّا «həqiqətən biz».

Qalan bitişən əvəzlilər köməkçi sözlər ilə işlədildikdə heç bir dəyişiklik baş vermir.

8. Bitişən əvəzlilərin önqoşmalarla işlədilməsi

Bitişən əvəzlilərin ön qoşmalarla işlədilməsinə gəlicə, bəzi ön qoşmalar da müəyyən dəyişikliklər baş verir ki, onlar da ayrıca şəkildə izah ediləcək:

1) ... ل ön qoşması bitişən əvəzlilərlə işlədildikdə I şəxsin təkini çıxmaq şərti ilə qalan hallarda o, ... ل formasını alır. Məsələn:

Tək	Cəm	Təsniyə
لِي	لَنَا	
(لَكَ) لَكَ	(لَكُمْ) لَكُمْ	لَكُمَا
(لِهَا) لَهَا	(لَهُنَّ) لَهُنَّ	لَهُمَا

Tərcüməsi: mənim, mənim üçün; sənin, sənin üçün; onun, onun üçün və s.

2) Sonu ن ilə bitən ön qoşmalar bitişən əvəzlilərlə işlədildikdə I şəxsin tək və cəmində ن qoşulaşır. Məsələn :

Tək	Cəm	Təsniyə
مِنِّي	مِنَّا	
(مِنْكَ) مِنْكَ	(مِنْكُمْ) مِنْكُمْ	مِنْكُمَا
(مِنْهَا) مِنْهَا	(مِنْهُنَّ) مِنْهُنَّ	مِنْهُمَا

Tərcüməsi: məndən; səndən; ondan və s.

3) ... فِي ön qoşması bitişən əvəzlilərlə işləndikdə I şəxsin təkində فِي qoşulaşır və فِي şəklini alır. Məsələn:

Tək	Cəm	Təsniyə
فِي	فِينَا	
(فِيكَ) فِيكَ	(فِيكُمْ) فِيكُمْ	فِيكُمَا

(١) نَحْنُ ذَاهِبُونَ. (٢) إِلَى أَيْنَ مُسْتَعْجِلَاتٌ أَنْتَنَ؟ (٣) هُمْ مُتَأَخَّرُونَ عَنِ الدَّرْسِ.

Cümlələrin tərcüməsi: 1) Biz (indi) gedirik. 2) Siz (müən.) (indi) hara tələsirsiniz? 3) Onlar (indi) dərsə gecikirlər.

10. Xitab

Müraciət bildirmək üçün ərəb dilində isimdən əvvəl xüsusi müraciət ədatları gəlir ki, bunlardan biri də «**ey**» xitab ədatıdır. Bu xitab ədatının işlədilməsi müəyyən qrammatik qaydalara tabedir:

1) Müraciət edilən isim başqa bir isimlə və ya bitişən əvəzlə təyin edilmədikdə o, adlıq halda olub tənvin və artiklini itirir, lakin öz müəyyənliyini qoruyub saxlayır. Məsələn: يَا قَاهِرَةٌ (Ey) Qahirə!; يَا صَدِيقُ! (Ey) dost!

2) Müraciət edilən isim bitişən əvəzlikli olduqda o, təsirlik halda işlənir. Məsələn: يَا وَطَنَانَا! (Ey) vətənimiz!; يَا صَدِيقِي الْعَزِيزَ! (Ey) əziz dostum!

3) يَا xitab ədatından sonra izafət və ya izafət zənciri gələrsə, onların I tərəfi təsirlik halda olacaq. Məsələn:

يَا طَالِبَ الْجَامِعَةِ! (Ey) universitet tələbəsi!; يَا سُكَّانَ مَدِينَةِ بَاكُو! (Ey) Bakı şəhərinin sakinləri!

11. I dərsin I mətninin qiraəti və tərcümə edilməsi

Mətn evdə araşdırıldıqdan sonra dərstdə oxunulur, səhvlər islah edilir.

ذات مرة ذهبوا بنا إلى بناية أكاديمية العلوم للتعرف على معهد الاستشراق. ذهبنا إليها مشيا على الأقدام. دامت الزيارة نحو ساعتين. وعرفنا خلال هذه المدة القصيرة شيئا كثيرا عن نشاط هذا المعهد العلمي. ذهبوا بنا أولا إلى مكتبة المعهد. فيها عدد كبير من المطبوعات والمخطوطات في الكثير من لغات العالم، خاصة باللغتين العربية والفارسية. وبعد الاطلاع والتعرف على المكتبة دخلنا قاعة شعبة المخطوطات وشاهدنا نشاط العاملين فيها. وفي ختام الزيارة حضر مدير المعهد وشرح لنا مهمات المعهد. لقد ترجموا هنا عددا كبيرا من المخطوطات العربية ودرسوا نشاط بعض العلماء الأذربايجانيين من القرون الوسطى. بين هذا المعهد والمعاهد الأخرى علاقات واسعة.

12. I dərsin I mətninin qrammatik təhlili

Mətn dərstdə tələbələr tərəfindən araşdırılır, qrammatik təhlil edilir. Onun

ətrafında sual-cavab aparılır.

ذات مرة ذهبوا بنا إلى بناية أكاديمية العلوم للتعرف على معهد الاستشراق. ذهبنا إليها مشيا على الأقدام. دامت الزيارة نحو ساعتين. وعرفنا خلال هذه المدة القصيرة شيئا كثيرا عن نشاط هذا المعهد العلمي. ذهبوا بنا أولا إلى مكتبة المعهد. فيها عدد كبير من المطبوعات والمخطوطات في الكثير من لغات العالم، خاصة باللغتين العربية والفارسية. وبعد الاطلاع والتعرف على المكتبة دخلنا قاعة شعبة المخطوطات وشاهدنا نشاط العاملين فيها. وفي ختام الزيارة حضر مدير المعهد وشرح لنا مهمات المعهد. لقد ترجموا هنا عددا كبيرا من المخطوطات العربية ودرسوا نشاط بعض العلماء الأذربايجانيين من القرون الوسطى. بين هذا المعهد والمعاهد الأخرى علاقات واسعة.

13. I dərşin I mətninin nəql edilməsi

Mətn tələbələr tərəfindən nəql edilir, mövzuyla bağlı dialoqlar qurulur.

14. I dərşin II mətninin qiraəti və tərcümə edilməsi

Mətn evdə araşdırıldıqdan sonra dərşdə oxunulur, səhvlər islah edilir.

- مرحبا بكما، يا حنيفة وحسين! إلى أين مستعجلان أنتما؟ أحدث لكما شيء؟
- أهلا وسهلا، يا زينب! ما حدث لنا شيء. ولكننا مستعجلان حقا. إننا متأخران عن المحاضرات.
- أما حضرتما الحصة الأولى أي الدرسين الأولين؟ إنها قد بدأت منذ ساعتين. اليس كذلك؟
- أنت على حق. ما حضر الدرس أستاذ التاريخ (لعله مريض) وانتهازا منا للفرصة ذهبنا إلى دار السينما لمشاهدة فلمين قصيرين من الأفلام الوثائقية.
- ماذا عرض فيها اليوم؟
- عرض اليوم في دار السينما فلم عن بغداد القديمة وفلم آخر عن مصر الحديثة.
- إذن مشاهدة الفلمين ضرورية بالنسبة لي أيضا. إذن إلى اللقاء حتى الغد!

15.16.17.Novruz Bayramı

18. I dərşin II mətninin qrammatik təhlili

Mətn dərşdə tələbələr tərəfindən araşdırılır, qrammatik təhlil edilir. Onun ətrafında sual-cavab aparılır.

- مرحبا بكما، يا حنيفة وحسين! إلى أين مستعجلان أنتما؟ أحدث لكما شيء؟

- أهلا وسهلا، يا زينب! ما حدث لنا شيء. ولكننا مستعجلان حقا. إننا متأخران عن المحاضرات.
- أما حضرتما الحصة الأولى أي الدرسين الأولين؟ إنها قد بدأت منذ ساعتين. اليس كذلك؟
- أنت على حق. ما حضر الدرس أستاذ التاريخ (لعله مريض) وانتهازا منا للفرصة ذهبنا إلى دار السينما لمشاهدة فلمين قصيرين من الأفلام الوثائقية.
- ماذا عرض فيها اليوم؟
- عرض اليوم في دار السينما فلم عن بغداد القديمة وفلم آخر عن مصر الحديثة.
- إذن مشاهدة الفلمين ضرورية بالنسبة لي أيضا. إذن إلى اللقاء حتى الغد!

19. I dərsin II mətninin nəql edilməsi

Mətn tələbələr tərəfindən nəql edilir, mövzuyla bağlı dialoqlar qurulur.

20. II dərsin sözləri

Dərsin sözləri araşdırılır, onunla bağlı təmrinlər icra edilir.

21. Ad qruplu sözlərin düzgün cəmi

Ərəb dilində əvəzlilikləri çıxmaq şərti ilə ad qruplu sözlər iki cür cəmlənir:

- 1) Xüsusi cəm şəkilçiləri vasitəsilə;
- 2) Daxili fleksiya yolu ilə.

Birinci üsula **xarici cəm**, ikincisinə **daxili cəm** deyilir. Ənənəvi qrammatikada xarici cəmə **جَمْعٌ سَالِمٌ «salamat cəm» (düzgün cəm)**, daxili cəmə isə **جَمْعٌ «sınıq cəm» مُكْسَرٌ (جَمْعُ التَّكْسِيرِ)** deyilir. Xarici cəm sözlərin sonuna **تَاتٌ** və **تُونٌ** şəkilçilərinin əlavəsi ilə düzəlir ki, bunlar da yiyəlik və təsirlik hallarda **تَاتٌ** və **تُونٌ** formasını alır. Bu şəkilçilərdən I-si müzəkkər, II-si isə müənnəs adların cəm şəkilçisi sayılır. Lakin onlar, aşağıda göstərəcəyimiz kimi, bəzi hallarda əks cinslərdə də işləyə bilər. Bəzi hallarda cəm şəkilçilərinin işlədilməsi sözdə bu və ya digər fonetik dəyişikliyə səbəb olur:

- 1) Cəm şəkilçiləri artırılarkən **ə** düşür. Məsələn:

مَكْتَبَةٌ kitabxana → **مَكْتَبَاتٌ** kitabxanalar.

- 2) Kök samitlərindən olmayan sonuncu həmzə, təsniyədəki kimi, burada da

و-ya çevrilir. Məsələn:

صَحْرَاءُ səhra → صَحْرَاوَاتٌ səhralar.

Düzgün cəmlə cəmlənən bəzi isimlərdə aşağıdakı dəyişikliklər olur:

1) Sükun [ə] ilə əvəz edilir. Məsələn: أَرْمَةٌ böhran → أَرْمَاتٌ böhranlar.

2) Sükun [u] ilə əvəz edilir. Məsələn: حُجْرَةٌ otaq → حُجْرَاتٌ otaqlar .

3) Sükun [i] ilə əvəz edilir. Məsələn: كِسْرَةٌ qırıq → كِسِرَاتٌ qırıqlar.

Ayrı-ayrı isimlərdə ümumiləşdirilə bilməyən xüsusi dəyişikliklər olur.

Məsələn:

إِبْنٌ oğul; oğlan → بَنُونَ oğullar; oğlanlar; بِنْتُ qız → بَنَاتٌ qızlar; أُمٌّ ana → أُمَّهَاتٌ analar.

Bəzi sözlər hər iki şəkilçi ilə cəmlənir. Məsələn:

مِئُونَ، مِئَاتٌ yüz → مِئَةٌ، مِئَةٌ illər; سِنُونَ، سِنَوَاتٌ illər; سنَةٌ سنَةٌ

Cəm şəkilçiləri hər istənilən ismə artırıla bilməyib, yalnız müəyyən qrup sözlərlə işlənir.

22. Ad qruplu sözlərin düzgün cəmi (davamı)

Müzəkkər cəm şəkilçisi ilə cəmlənənlərə aşağıdakılar daxildir:

1) Kişi adları. Məsələn: مُحَمَّدٌ Məhəmməd → مُحَمَّدُونَ Məhəmmədlər.

2) Cinsindən asılı olmayaraq bəzi isimlər. Məsələn:

أَرْضٌ yer; ərazi → أَرْضُونَ yerlər; ərazilər; عَالَمٌ dünya, aləm → عَالَمُونَ aləmlər, dünyalar.

Qeyd: Bu isimlərin daxili cəm formaları da vardır.

Müənnəs cəm şəkilçisi ilə cəmlənənlərə aşağıdakılar daxildir:

1) Qadın adları. Məsələn: زَيْنَبٌ Zeynəb → زَيْنَبَاتٌ Zeynəblər.

2) Tə mərbutəli bəzi müənnəs isimlər. Məsələn:

مَجَلَّةٌ jurnal → مَجَلَّاتٌ jurnallar; سَفِيرَةٌ səfirlik → سَفِيرَاتٌ səfirliklər.

3) Gələcəkdə öyrənəcəyimiz düzəltmə babların məsdərləri. Məsələn:

إِنْقِلَابٌ çevriliş → إِنْقِلَابَاتٌ çevrilişlər.

4) Bəzi xarici sözlər. Məsələn: كُمْبِيُوتَرٌ kompyuter → كُمْبِيُوتَرَاتٌ kompyuterlər.

5) Yuxarıdakı qruplara daxil olmayan ayrı-ayrı isimlər. Məsələn:

الطَّالِبُ وَالطَّالِبَاتُ مُجْتَهِدَاتٌ. Tələbə və talibələr çalışqandırlar.

3) Ərəb dilində insanları bildirməyən isimlər cəmdə **tək müənnəs** isim xüsusiyyətinə malik olduğundan tabe sözlər də tək müənnəs formasını alır.

Məsələn:

Tək

هَذَا الْقَلَمُ bu qələm ; هَذَا قَلَمٌ Bu, qələmdir.

Cəm

سِجَلَاتٌ كَبِيرَةٌ böyük (bir) jurnallar; السِّجَلَاتُ كَبِيرَةٌ Journallar böyükdürlər

هَذِهِ الْأَقْلَامُ bu qələmlər; هَذِهِ أَقْلَامٌ Bu (n(lar) qələmlərdir.

4) Hər biri təkdə olan üç və daha artıq təyinlənən ismin məcmusu da cəm kimi (təkdəki cinsindən asılı olmayaraq) qəbul edildiyindən onlarla uzlaşan təyin və xəbər tək müənnəsdə olur. Buna görə də onların hamısına birlikdə aid olan uzlaşan təyin və ya xəbər də tək müənnəsdə olur. Məsələn :

كِتَابٌ وَمَجَلَّةٌ وَمَقَالَةٌ شَيْقَةٌ maraqlı (bir) kitab, jurnal və məqalə.

الْكِتَابُ وَالْمَجَلَّةُ وَالْمَقَالَةُ شَيْقَةٌ Kitab, jurnal və məqalə maraqlıdır.

24. Feili cümlə (Xəbər+mübtəda)

Xəbəri feillə ifadə olunmuş cümləyə «**feili cümlə**» deyilir. Feili xəbər adətən mübtədadan əvvəl gəlir, lakin o, həmcins üzv kimi və habelə bəzi xüsusi hallarda mübtədadan sonra da işlənir. Feili cümlənin digər üzvləri sıralanma cəhətdən nisbətən azaddır. Bununla belə aşağıdakı sıralanma növlərinə daha çox təsadüf edilir:

1) Feili xəbər→mübtəda→vasitəli və ya vasitəsiz tamamlıq və zərflik.

Məsələn: قَرَأَ مُرَادٌ مَقَالَةً يَوْمَ أَمْسٍ. Murad dünən bir məqalə oxudu.

2) Qısa zərfliklər xəbərdən qabaq da gələ bilər. Məsələn:

يَوْمَ أَمْسٍ قَرَأَ مُرَادٌ مَقَالَةً شَيْقَةً عَنْ بَاكُو. Dünən Murad Bakı haqqında maraqlı bir məqalə oxudu.

Xəbər mübtədadan əvvəl gəldikdə onunla yalnız **cinsə** görə uzlaşır. Məsələn:

ذَهَبَ هَذَا الطَّالِبُ إِلَى الْجَامِعَةِ. Bu tələbə universitetə getdi.

ذَهَبَتْ هُنَانُ الطَّالِبَتَانِ إِلَى الْجَامِعَةِ. Bu iki talibə universitetə getdi.

ذَهَبَ الطُّلَابُ إِلَى الْجَامِعَةِ. Tələbələr universitetə getdi.

ذَهَبَتِ الطَّالِبَاتُ إِلَى الْجَامِعَةِ. Talibələr universitetə getdi.

Eyni cümlədə kişi və qadınları bildirən bir neçə mübtədə olduqda xəbər adətən müzəkkər formasında olur. Məsələn:

رَجَعَ الطُّلَابُ وَالطَّالِبَاتُ مَسَاءً. Tələbə və talibələr axşam qayıtdılar.

رَجَعَتِ الطَّالِبَاتُ وَالطُّلَابُ مَسَاءً. Talibə və tələbələr axşam qayıtdılar.

Cəmdə olan mübtədə insanları bildirmədikdə xəbər həmişə müənnəsin təkində olur. Məsələn:

نُشِرَتْ هَذِهِ الْكُتُبُ فِي أُبْنَانَ. Bu kitablar Livanda nəşr olunub.

Mübtədası insanları bildirən feili cümlədə xəbərin cinsə görə uzlaşmasında mübtədanın təkçə qrammatik cinsi deyil, həm də işin məhz kim tərəfindən icra edildiyi nəzərə alınır ki, buna «*mənaya görə uzlaşma*» deyilir. Məsələn:

ذَهَبَتْ جَمَاعَةٌ مِنْ دَهَبَ جَمَاعَةٌ مِنَ الطُّلَابِ إِلَى الْمَكْتَبَةِ. Bir dəstə tələbə kitabxanaya getdi; ذَهَبَتْ جَمَاعَةٌ مِنَ الطَّالِبَاتِ إِلَى الْمَكْتَبَةِ. Bir dəstə talibə kitabxanaya getdi.

Hər iki cümlədə جَمَاعَةٌ sözü qrammatik mübtədə olduğu halda, cins baxımından xəbər onunla deyil, الطُّلَابُ və الطَّالِبَاتُ sözləri ilə uzlaşmışdır.

25. Feili cümlə (Mübtədə+xəbər)

Feili cümlədə xəbər mübtədə ilə həm *cinsə*, həm də *kəmiyyətə* görə yalnız *mübtədadan* sonra gəldikdə, həm də təkçə *insanlara* aid olduqda uzlaşır.

Feili xəbər aşağıdakı şəraitdə mübtədadan sonra gəlir:

1) Mübtədə *«lakin»* - لَكِنَّ, *«ola bilsin»* - لَعَلَّ, *«həqiqətən, doğrudan da»* - إِنَّ, *«çünki»*, *«lakin»* - لَكِنَّ, *«lakin»* və s. kimi sözlərlə idarə edilərək *təsirlik* halda olduqda.

Məsələn:

إِنَّ الطَّالِبِينَ ذَهَبَا إِلَى الْجَامِعَةِ. Həqiqətən, iki tələbə universitetə getdi.

إِنَّ هَاتَيْنِ الطَّالِبَتَيْنِ ذَهَبْنَا إِلَى الْجَامِعَةِ. Həqiqətən, bu iki talibə universitetə getdi.

لَعَلَّ الطُّلَابَ ذَهَبُوا إِلَى الْجَامِعَةِ. Ola bilsin, tələbələr universitetə gedib.

لَعَلَّ الطَّالِبَاتِ ذَهَبْنَ إِلَى الْجَامِعَةِ. Ola bilsin, talibələr universitetə gedib.

إِنَّ مُرَادًا وَزَيْنَبَ وَزَيْنَبَ وَزَيْنَبًا حَضَرُوا الدَّرْسَ. Həqiqətən, Murad, Zeynəb və Zeyd dərsdə iştirak etdilər.

2) Həmcins xəbərləri olan cümlədə bir iş digərindən sonra icra edildikdə.

Məsələn:

Qonaqlar səhər gəlib, axşam qayıtdılar; *جَاءَ الضُّيُوفُ فِي الصَّبَاحِ وَرَجَعُوا فِي الْمَسَاءِ*.
Talibələr səhər muzeyə gedib, axşam qayıtdılar. *ذَهَبَتِ الطَّالِبَاتُ إِلَى الْمَتْحَفِ صَبَاحًا وَرَجَعْنَ مَسَاءً*.

İnsan bildirməyən mübtəda cəmdə olsa da, xəbər şərh edilən şəraitdə tək müənnəsdə olur. Məsələn:

Həqiqətən, bu kitablar Misirdə nəşr olunub. *إِنَّ هَذِهِ الْكُتُبَ قَدْ نُشِرَتْ فِي مِصْرَ*.

3) Üslub tələblərinə görə (məsələn, sərlovhələrdə, elanlarda və s.). Məsələn:

Ərəb nümayəndə heyətinin Bakıya gəlməsi (hər fən:...Bakıya gəlmişdir). *أَلْوَفْدُ الثَّقَافِيُّ الْعَرَبِيُّ زَارَ بَاكُو*.

26. Qarışıq təyini söz birləşməsi

İzafətin tərəfləri ayrı-ayrı isim və ya substantivləşmiş sözlərlə yanaşı, sözlər qrupu ilə də ifadə oluna bilər. İzafətin tərəfləri sifət və ya işarə əvəzliyindən ibarət uzlaşan təyinlərə də malik ola bilər. Belə birləşmələr «**qarışıq təyini söz birləşməsi**» adlanır. Qarışıq təyini söz birləşməsi uzlaşan və uzlaşmayan təyini söz birləşmələrinin vəhdətindən ibarətdir. İzafətin II tərəfinin təyinləri onun yanında işlənir və bu zaman öncədən öyrənilmiş qrammatik qaydalara riayət edilir. Məsələyə misallarla aydınlıq gətirək: ilk növbədə ikitərəfli izafət götürüləcək və onun II tərəfinə növbə ilə sifət və işarə əvəzliyindən ibarət təyinlər əlavə olunacaq. Əgər təyin sifətlə ifadə olunarsa, o ümumi isimdən sonra gələcək, əgər işarə əvəzliyi ilə ifadə olunarsa o, ümumi isimdən əvvəl gələcək. Məsələn:

كِتَابُ طَالِبٍ (bir) tələbənin kitabı

كِتَابُ طَالِبٍ مُجْتَهِدٍ çalışqan (bir) tələbənin kitabı

طَالِبَةُ الْجَامِعَةِ universitetin talibəsi

طَالِبَةُ الْجَامِعَةِ الشَّهِيرَةِ məşhur universitetin talibəsi

طَالِبَةُ هَذِهِ الْجَامِعَةِ bu universitetin talibəsi

طَالِبَةُ هَذِهِ الْجَامِعَةِ الشَّهِيرَةِ bu məşhur universitetin talibəsi

İzafətin II tərəfi xüsusi isimlə ifadə olunan misalları nəzərdən keçirək. Bu zaman təyin işarə əvəzliyi ilə ifadə olunarsa, o xüsusi isimdən sonra gələcək. Məsələn:

مُدْرَسُ فُوَادِ الْمُجْتَهِدِ Fuadın müəllimi; هَذَا مُدْرَسُ فُوَادِ هَذَا bu Fuadın müəllimi; مُدْرَسُ فُوَادِ الْمُجْتَهِدِ çalışan Fuadın müəllimi; هَذَا مُدْرَسُ فُوَادِ الْمُجْتَهِدِ bu çalışan Fuadın müəllimi.

27. Qarışıq təyini söz birləşməsi (davamı)

Təyin və təyinlər qrupu izafətin I üzvünə aid olarsa, onlar birləşmənin sonunda gələrək müvafiq şəkildə izafətin I tərəfi ilə uzlaşır :

a) «*Tam müəyyənlik şəraitində olan*» izafətin I tərəfinin təyin və təyinlər qrup da tam müəyyənlikdə olur. Məsələn :

بِنَايَةُ الْمَدْرَسَةِ məktəbin binası; بِنَايَةُ الْمَدْرَسَةِ الْكَبِيرَةِ məktəbin böyük binası; بِنَايَةُ الْمَدْرَسَةِ هَذِهِ məktəbin bu binası; بِنَايَةُ الْمَدْرَسَةِ الْكَبِيرَةِ هَذِهِ məktəbin bu böyük binası.

b) «*Tam müəyyənlik şəraitində olmayan*» izafətin I tərəfinə aid olan uzlaşan təyinlər gah müəyyənlikdə, gah da qeyri-müəyyənlikdə ola bilər. Məsələn :

سَاكِنُ مَدِينَةٍ جَدِيدٍ (bir) şəhərin (bir) yeni sakini

سَاكِنُ مَدِينَةٍ الْجَدِيدِ (bir) şəhərin yeni sakini

İzafətin hər iki tərəfi eyni cinsdə olduqda uzlaşan təyinləri qrammatik cəhətdən həm I, həm də II tərəfə aid etmək olar. Məsələn :

مُؤَلِّفُ الْكِتَابِ الشَّهِيرِ məşhur kitabın müəllifi

مُؤَلِّفُ الْكِتَابِ الشَّهِيرِ kitabın məşhur müəllifi

Belə şəraitdə birləşmənin mənasından və ümumilikdə kontekstdən çıxış etmək lazımdır.

İzafətin eyni zamanda hər iki tərəfinin uzlaşan təyinləri də ola bilər. Məsələn:

هَذِهِ الدَّوْلَةُ الْقَدِيمُ bu dövlətin qədim tarixi

هَذِهِ الدَّوْلَةُ الشَّهِيرَةُ الْقَدِيمُ ذَلِكَ bu məşhur dövlətin o qədim tarixi

كِتَابُ لَيْلَى الْجَمِيلَةِ هَذَا gözəl Leylanın bu kitabı

كِتَابُ لَيْلَى الْجَمِيلَةِ الْجَدِيدُ هَذَا gözəl Leylanın bu yeni kitabı və s.

28. Bitişən əvəzlilərin feillərlə işlədilməsi

Bitişən əvəzlilər yalnız təsirli feillərlə işlədilərək vasitəsiz tamamlıq bildirir və dilimizə adətən «məni», «səni», «onu» və s. kimi tərcümə olunur. Məsələn:

تَرْجَمْتُهُ Mən onu tərcümə etdim.

Bitişən əvəzlilər feillərlə işlədildikdə aşağıdakı dəyişikliklər baş verir:

1) يَ çevrilib نِ olur. Məsələn:

عَرَفْتَنِي Sən (müz.) məni tanıdın; فَهَمَّنِي O (müz.), məni başa düşdü.

2) شَم şəxs sonluğuna و əlavə edilir və o, شُم şəklini alır. Məsələn:

فَهَمَّمُونِي Siz (müz.) məni başa düşdünüz.

عَرَفْتُمُوهَا Siz (müz.) onu (müən.) tanıdınız.

3) وَا şəxs sonluğundakı deyilməyən əlif atılır. Məsələn:

هَلْ فَهَمُّونِي؟ Onlar (müz.) məni başa düşdülərmi?

عَرَفْتُوكُمْ Onlar (müz.) sizi (müz.) tanıdılar.

29. Bitişən əvəzlilərin isimlərlə işlədilməsi

Bitişən əvəzlilər ərəb dilində الضَّمَائِرُ الْمُنْتَصِلَةُ adlanır. Onlar aid olduqları isimlərin sonuna əlavə olunaraq mənsubiyyət şəkilçilərinin və yiyəlik əvəzlilərinin mənalarını verir. Bitişən əvəzlilərə aşağıdakılar daxildir :

Tək	Cəm	Təsniyə
I يَ	نَا-	
II كَ (كَ)	كُمُ- (كُنَّ)	كُمَا-
III هَا- (هَآ)	هُمُ- (هُنَّ)	هُمَا-

Bitişən əvəzlilər isimlərə qoşulduqda nəinki mənsubiyyət bildirir, eyni zamanda onlar üçün bir artikl vəzifəsini də icra edərək onları müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən bitişən əvəzlik qəbul etmiş isimlərin tənvinini və artiklı olmur. Bitişən əvəzlilər hallanmır, yalnız bəzilərinə fonetik dəyişikliklər müşahidə olunur. Bitişən əvəzlikli sözlər hallanarkən ismin sonundakı hal saitləri dəyişir. I şəxs tək bitişən əvəzliyini qəbul etmiş isim hər üç halda eyni şəkildə qalır. Məsələn:

مُعَلِّمِي müəllimim; müəllimimin; müəllimimi.

ة ilə bitən sözlərə bitişən əvəzlilər qoşulduqda ت-yə keçir. Məsələn:

جُمْهُورِيَّتُنَا bizim respublikamız.

هَمْ، هُنَّ، هُمَا bitişən əvəzlilərinin [u] saiti [i], [i:] və [y] səslərindən sonra çevrilib (i) olur: هَمْ، هُنَّ، هُمَا. Məsələn: عَنْ كِتَابِهِمْ onların (müz.) kitabı haqqında.

Bitişən əvəzlilərin isimlərlə işlədilməsini tam şəkildə aşağıdakı misalların nümunəsində nəzərdən keçirək:

Tək

I بَلَدِي mənim ölkəm

II بَلَدُكَ (بَلَدِكَ) sənin ölkən (müz. və müən.)

III بَلَدُهُ (بَلَدُهَا) onun ölkəsi (müz. və müən.)

Cəm

I بَلَدُنَا bizim ölkəmiz

II بَلَدُكُمْ (بَلَدُكُمْ) sizin ölkəniz (müz. və müən.)

III بَلَدُهُمْ (بَلَدُهُمْ) onların ölkəsi (müz. və müən.)

Təsniyə

بَلَدُكُمْ sizin ikizinin ölkəsi

بَلَدُهُمْ onların ikisinin ölkəsi

Bu misallar yiyəlik halda: بَلَدِي، بَلَدِكَ (بَلَدِكَ)، بَلَدِهِ (بَلَدِهَا)، və s., təsirlik halda: بَلَدِي، بَلَدِكَ (بَلَدِكَ)، بَلَدُهُ (بَلَدِهَا) və s. olur.

Bitişən əvəzlik qəbul etmiş isim cümlələrin xəbəri və mübtədası rolunda çıxış edə bilər. Uzlaşan təyini söz birləşməsində iştirak etdikdə işarə əvəzliyi birləşmənin sonunda gəlir. Sifətlə ifadə olunan təyin isə artikl qəbul etməlidir. Əks təqdirdə birləşmə deyil, cümlə yaranacaq. Məsələn:

Uzlaşan təyini söz birləşməsi

هَذِهِ بَلَدُهُمْ onların (müz.) bu tədqiqatı; خَبَرُنَا الْجَدِيدُ bizim yeni xəbərimiz; هَذَا صَدِيقُهُ الْقَدِيمُ onun (müz.) bu köhnə dostu.

İsmi cümlə

هَذِهِ بَلَدُهُمْ Bu, onların tədqiqatıdır; خَبَرُنَا الْجَدِيدُ Xəbərimiz yenidir; هَذَا صَدِيقُهُ الْقَدِيمُ Bu, onun köhnə dostudur.

30. Tərkibi vəziyyətdə hallanma

İki və ya üçhəllli sözlərin izafət daxilində və ya bitişən əvəzliliklə birləşməsi şəraitində hallanmasına **«tərkibi vəziyyətdə hallanma»** deyilir. Hallanan isim tərkib daxilində müəyyənlik kəsb etdiyi üçün tənvinlərini və artiklini itirərək müəyyənlikdə olan söz kimi hallanır. Hallanan isim təsniyə və müzəkkər xarici cəmdə sonuncu ن hərfini itirir. Bu hərfin düşməsi nəticəsində açıq heca yaranmasına baxmayaraq o, həmişəki vurğu ilə deyilir. Məsələn:

İzafət və izafət zənciri tərkibində

A. قَامُوسًا طَالِبٍ → قَامُوسَانِ طَالِبٍ (bir) tələbənin iki lüğəti; Y. və T. قَامُوسَيْنِ طَالِبٍ → قَامُوسَيَّ طَالِبٍ (bir) tələbənin iki lüğətinin; (bir) tələbənin iki lüğətini.

A. قَامُوسًا طَالِبِ الطَّالِبِ → قَامُوسَانِ الطَّالِبِ tələbənin iki lüğəti; Y. və T. قَامُوسَيْنِ الطَّالِبِ → قَامُوسَيَّ الطَّالِبِ tələbənin iki lüğətinin; tələbənin iki lüğətini.

A. قَامُوسًا طَالِبِ جَامِعَةٍ → قَامُوسَانِ طَالِبِ جَامِعَةٍ (bir) universitetin tələbəsinin iki lüğəti; Y. və T. قَامُوسَيَّ طَالِبِ جَامِعَةٍ → قَامُوسَيْنِ طَالِبِ جَامِعَةٍ (bir) universitetin tələbəsinin iki lüğətinin; (bir) universitetin tələbəsinin iki lüğətini.

A. قَامُوسًا طَالِبِ الْجَامِعَةِ → قَامُوسَانِ طَالِبِ الْجَامِعَةِ universitetin tələbəsinin iki lüğəti; Y. və T. قَامُوسَيَّ طَالِبِ الْجَامِعَةِ → قَامُوسَيْنِ طَالِبِ الْجَامِعَةِ universitetin tələbəsinin iki lüğətinin; universitetin tələbəsinin iki lüğətini.

Bitişən əvəzliliklərlə birləşmələrdə

A. سَيَّارَتَاهَا → سَيَّارَاتُهَا onun (müən.) iki maşını; Y. və T. سَيَّارَتَيْهَا → سَيَّارَاتَيْهَا onun (müən.) iki maşınının; onun (müən.) iki maşını.

A. ضَيْفَانَا الْعَزِيزَانِ → ضَيْفَانَا الْعَزِيزَانِ bizim iki əziz qonağımız; Y. və T. ضَيْفَيْنَا الْعَزِيزَيْنِ → ضَيْفَيْنَا الْعَزِيزَيْنِ bizim iki əziz qonağımızın; bizim iki əziz qonağımızı

Bitişən əvəzliyin I şəxs təkisi (ى -) uzun saitle qurtaran sözlərə bitişdikdə çevrilib ى [-yə] olur. Məsələn:

مُعَلِّمَائِي → مُعَلِّمَاتِي → مُعَلِّمَاتِي مَعَلِّمَانِ + ي مənim iki müəllimim.

Təsniyədə olan ismin yiyəlik və təsirlik hallarından sonra həmin bitişən əvəzlilik özündən əvvəlki ى ilə qovuşaraq ى [-eyyə] olur. Məsələn:

كِتَابِيَّ → كِتَابِيَّ + ي → كِتَابَيْنِ + ي iki kitabımın; iki kitabımı.

Tərkibi vəziyyətdə hallanma zamanı düzgün müzəkkər cəmdə olan sözlər-

də sonuncu ن düşür. Bunun nəticəsində açıq heca əmələ gəlməsinə baxmaya-
raq, vurğu dəyişmir. Məsələn:

İzafət və izafət zənciri tərkibində

A. عَامِلُونَ الْمَعْهَدِ → عَامِلُو الْمَعْهَدِ institutun işçiləri

Y. və T. عَامِلِي الْمَعْهَدِ → عَامِلِينَ الْمَعْهَدِ institutun işçilərinin; institutun işçilərini

A. مُمَرِّحُونَ جُمْهُورِيَّةِ مِصْرَ → مُمَرِّحُونَ جُمْهُورِيَّةِ مِصْرَ

Misir Respublikasının tarixçiləri

Y. və T. مُمَرِّحِي جُمْهُورِيَّةِ مِصْرَ → مُمَرِّحِينَ جُمْهُورِيَّةِ مِصْرَ

Misir Respublikasının tarixçilərinin; Misir Respublikasının tarixçilərini

Qarışıq təyini söz birləşməsi tərkibində

A. مُمَرِّحُونَ الْمَصْنَعِ الشَّهِيرُونَ → مُمَرِّحُونَ الْمَصْنَعِ الشَّهِيرُونَ zavodun məşhur mühəndisləri

Y. və T. مُمَرِّحِي الْمَصْنَعِ الشَّهِيرِينَ → مُمَرِّحِينَ الْمَصْنَعِ الشَّهِيرِينَ zavodun məşhur mühən-
dislərinin; zavodun məşhur mühəndislərini

Bitişən əvəzliliklə işləndikdə:

A. مُمَرِّحُونَكُمْ → مُمَرِّحُونَكُمْ sizin (müz.) mühəndisləriniz.

Y. və T. مُمَرِّحِيكُمْ → مُمَرِّحِيكُمْ sizin (müz.) mühəndislərinizin; sizin (müz.) mü-
həndislərinizi

Bitişən əvəzliyin I şəxs təkisi (ي) ilə işləndikdə o, ي-[yə] formasına keçir və
ي-[u:yə] fonetik dəyişiklik nəticəsində çevrilib يِ - [-iyyə] olur ki, bu da hər üç
hal da özünü göstərir. Məsələn:

A. مَدْرَسِيَّ → مَدْرَسُونَ+يَّ A=Y=T müəllimlərim; müəllimlərimin; müəllimlərimi

A. مَدْرَسِيَّ الشَّهِيرُونَ مənim məşhur müəllimlərim

Y. və T. مَدْرَسِيَّ الشَّهِيرِينَ مənim məşhur müəllimlərimin; mənim məşhur müəl-
limlərimi.

31. ج... ön qoşmasının işlədilməsi və mənaları

...ج ön qoşması bir sıra vəzifələri yerinə yetirir. Bunların içərisindən aşağı-
dakıları qeyd etmək olar:

1) Malikiyyət və sahiblik ifadə edərək bir növ izafəti əvəz edir. Məsələn:

İzafət: مَكْتَبَةُ الْمَدِينَةِ şəhərin kitabxanası.

Ön qoşmalı birləşmə:

مَكْتَبَةُ الْمَدِينَةِ şəhərin (bir) kitabxanası; مَكْتَبَةُ لِمَدِينَةٍ (bir) şəhərin (bir) kitabxanası;
مَكْتَبَةُ الْمَدِينَةِ şəhərin kitabxanası; مَكْتَبَةُ لِمَدِينَةٍ (bir) şəhərin kitabxanası.

Nəzərə almaq lazımdır ki, sonuncu iki birləşmə ismi cümlə kimi də qəbul edilə bilər. Məsələn:

مَكْتَبَةُ لِمَدِينَةٍ Kitabxana (bir) şəhərindir (şəhərə məxsusdur).

مَكْتَبَةُ الْمَدِينَةِ Kitabxana şəhərindir (şəhərə məxsusdur).

Anlaşılmazlığı aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə kontekstə əsaslanmaq lazımdır.

2) İzafət zəncirini sadələşdirməyə xidmət edir. Məsələn:

İzafət:

Ön qoşmalı birləşmə

أَهْمِيَّةُ الدِّرَاسَةِ لِتَارِيخِ دَوْلَةِ الْكُوَيْتِ (1) أَهْمِيَّةُ دِرَاسَةِ تَارِيخِ دَوْلَةِ الْكُوَيْتِ

Küveyt dövlətinin tarixinin

öyrənilməsinin əhəmiyyəti

(2) أَهْمِيَّةُ دِرَاسَةِ التَّارِيخِ لِدَوْلَةِ الْكُوَيْتِ

(3) الْأَهْمِيَّةُ لِدِرَاسَةِ تَارِيخِ دَوْلَةِ الْكُوَيْتِ

3) Qarışıq təyini söz birləşməsini sadələşdirir. Məsələn:

Qarışıq təyini söz birləşməsi

نَشَاطُ هَذَا الْمُسْتَشْرِقِ الشَّهِيرِ الْعِلْمِيِّ ذَلِكَ

Ön qoşmalı birləşmə

ذَلِكَ النَّشَاطُ الْعِلْمِيُّ لِهَذَا الْمُسْتَشْرِقِ الشَّهِيرِ

Bu məşhur şərqşünasın o elmi fəaliyyəti.

4) Qarışıq təyini söz birləşməsində baş verə biləcək anlaşılmazlığın qarşısını almaq üçün ...-ön qoşmasından istifadə edilir. Bunu «elmi institutun fəaliyyəti» və «institutun elmi fəaliyyəti» kimi başa düşülə biləcək نَشَاطُ الْمَعْهَدِ الْعِلْمِيِّ və ya نَشَاطُ الْمَعْهَدِ الْعِلْمِيِّ birləşmələrinin timsalında görmək olar. Anlaşılmazlığın olmaması üçün bu cür birləşmələri ...-ön qoşması ilə ayırmaq daha doğrudur. Məsələn:

النَّشَاطُ لِلْمَعْهَدِ الْعِلْمِيِّ elmi institutun fəaliyyəti

النَّشَاطُ الْعِلْمِيُّ لِلْمَعْهَدِ institutun elmi fəaliyyəti

32. II dərslin I mətninin qıraəti və tərcümə edilməsi

Mətn evdə araşdırıldıqdan sonra dərstdə oxunulur, səhvlər islah edilir.

منذ أمد ليس ببعيد نشرت في مجلة "أذربايجان" مقالة عنوانها "علاقات معهد الاستشراق العلمية". لفت نظري في المقالة قبل كل شيء اسم مؤلفها. إنه من علماء جمهوريتنا المعروفين داخل بلدنا وخارجه. فقرأت المقالة باهتمام وعلمت منها شيئا كثيرا عن نشاط أسرة المعهد واتصالات مستشرقينا بزملائهم في الشرق والغرب وعن تبادل المطبوعات والمخطوطات والدراسات العلمية القائم بينهم. كما ذكرت المقالة أسماء عدد من مستعربي ومستعربات المعهد وعناوين دراساتهم وأبحاثهم المترجمة إلى اللغة العربية من قبل أسرة المعهد. وفي ختام المقالة ذكرت مشاريع المعهد الهادفة إلى توطيد العلاقات اللاحق. نحن الآن في انتظار صدور مقالات أخرى عن المعهد على صفحات المجلة.

33. II dərslin I mətninin qrammatik təhlili

Mətn dərstdə tələbələr tərəfindən araşdırılır, qrammatik təhlil edilir. Onun ətrafında sual-cavab aparılır.

منذ أمد ليس ببعيد نشرت في مجلة "أذربايجان" مقالة عنوانها "علاقات معهد الاستشراق العلمية". لفت نظري في المقالة قبل كل شيء اسم مؤلفها. إنه من علماء جمهوريتنا المعروفين داخل بلدنا وخارجه. فقرأت المقالة باهتمام وعلمت منها شيئا كثيرا عن نشاط أسرة المعهد واتصالات مستشرقينا بزملائهم في الشرق والغرب وعن تبادل المطبوعات والمخطوطات والدراسات العلمية القائم بينهم. كما ذكرت المقالة أسماء عدد من مستعربي ومستعربات المعهد وعناوين دراساتهم وأبحاثهم المترجمة إلى اللغة العربية من قبل أسرة المعهد. وفي ختام المقالة ذكرت مشاريع المعهد الهادفة إلى توطيد العلاقات اللاحق. نحن الآن في انتظار صدور مقالات أخرى عن المعهد على صفحات المجلة.

34. II dərslin II mətninin qıraəti və tərcümə edilməsi

Mətn evdə araşdırıldıqdan sonra dərstdə oxunulur, səhvlər islah edilir.

– صباح الخير! من أين أنتم قادمون وإلى أين ذاهبون؟
– صباح النور، يا أنور. نحن قادمون من كليتنا وذهابون إلى دار سينما للأفلام الوثائقية. وما في يدك اليمنى؟

– العددان الأخيران لجريدة "باكو".

– وما الجديد فيهما؟ لعلك قد قرأتها. أليس كذلك؟

- لقد قرأتها وعلمت منهما شيئا عن نشاط أسرة معهد الاستشراق التابع لأكاديمية العلوم.
- ولمن المقالة؟ أمؤلفها من مستشرقى جمهوريتنا المعروفين؟ وعمّا كتبت المقالة؟
- كتبها المستشرق المعروف (ن). فيها استعراض واسع لدراسات أسرة معهد الاستشراق المطبوعة داخل الجمهورية وخارجها خلال العامين الأخيرين. وللمقالة بقية.

35. II dərsin II mətninin qrammatik təhlili

Mətn dərstdə tələbələr tərəfindən araşdırılır, qrammatik təhlil edilir. Onun ətrafında sual-cavab aparılır.

- صباح الخير! من أين أنتم قادمون وإلى أين ذاهبون؟
- صباح النور، يا أنور. نحن قادمون من كليتنا وذهابون إلى دار سينما للأفلام الوثائقية. وما في يدك اليمنى؟
- العددان الأخيران لجريدة "باكو".
- وما الجديد فيهما؟ لعلك قد قرأتها. أليس كذلك؟
- لقد قرأتها وعلمت منهما شيئا عن نشاط أسرة معهد الاستشراق التابع لأكاديمية العلوم.
- ولمن المقالة؟ أمؤلفها من مستشرقى جمهوريتنا المعروفين؟ وعمّا كتبت المقالة؟
- كتبها المستشرق المعروف (ن). فيها استعراض واسع لدراسات أسرة معهد الاستشراق المطبوعة داخل الجمهورية وخارجها خلال العامين الأخيرين. وللمقالة بقية.

36. Qrammatik cinsin morfoloji əlamətləri

Ərəb dilində yalnız müənnəs isimlərin xüsusi morfoloji əlamətləri vardır: اءٌ، ة، ة. Məsələn: مَقَالَةٌ məqalə; سَهْرَاءٌ səhra; شَكَاوَةٌ şikayət; دُنْيَا dünya.

İnsanları bildiren mühüm bir qrup isimlərdə qrammatik cins tə mərbutənin (ة) olub-olmaması ilə fərqləndirilir. Məsələn:

مُهَنْدِسَةٌ /مُهَنْدِسٌ mühəndis; كَاتِبٌ/كَاتِبَةٌ yazıçı; عَرَبِيٌّ/عَرَبِيَّةٌ ərəb.

Sifətlərin də qrammatik cinsi əksər halda məhz tə mərbutə (ة) ilə fərqləndirilir. Məsələn: مَشْهُورٌ/مَشْهُورَةٌ məşhur; مَعْصِرٌ/مَعْصِرَةٌ müasir.

Bununla belə, -nin müənnəslik bildirmədiyi aşağıdakı hallar da yadda saxlanılmalıdır:

1) Kişi adları və ya vəzifələrini bildiren sözlərdə. Məsələn:

عَنْبَسَةٌ Ənbəsə; خَلِيفَةٌ xəlifə.

2) Kişilərə aid olub cəmlilik bildirən sözlərdə. Məsələn:

حَرَامِي oğru; قلدur→حَرَامِيَّةٌ oğrular; قلدurlar.

3) Kişilərə aid olub daxili cəm bildirdikdə. Məsələn:

أَخٌ qardaş→إِخْوَةٌ qardaşlar, غَازٍ işğalçı→غَزَاةٌ işğalçılar.

Kişilərə aid olub اء - ilə bitən daxili cəm də müənnəsə aid deyildir. Məsələn:

سَفِيرٌ səfir→سَفَرَاءٌ səfirlər, نَازِرٌ nazir→نُزَرَاءٌ nazirlər.

37. Daxili cəm

İsim və sifətlərin çoxu sözün içərisində baş verən sabit dəyişikliklər yolu ilə cəmlənir. «Daxili» və ya «sınıq» cəm adlanan belə cəmin 40-dan çox modeli vardır. Bunların seçilib işlədilməsini müəyyənləşdirən dəqiq qaydalar olmadığı üçün isimlərin cəmləri təki ilə birlikdə leksik vahidlər kimi yadda saxlanılmalıdır. Lüğətlərdə isimlərin cəmi təki ilə yanaşı göstərilir.

Daxili cəm modellərinin çoxu tərkibində üç, qalanları isə tərkibində dörd samit (ə nəzərə alınmır) olan isimlərə aiddir. Cəmlə əlaqədar daxili dəyişikliklər nəticəsində sözün quruluşu dəyişir. Məsələn:

نَبَأٌ xəbər→أَنْبَاءٌ xəbərlər; نِظَامٌ quruluş→نُظُمٌ quruluşlar; سُؤَالٌ sual→أَسْئَلَةٌ suallar; مَصْدَرٌ mənbə→مَصَادِرٌ mənbələr; زَلْزَلَةٌ zəlzələ→زَلَزَلٌ zəlzələlər.

Bəzi isimlər cəmdə yeni məna və ya məna çalarları da kəsb edir. Məsələn:

فُلْسٌ xırda pul→فُلُوسٌ pul; قُوتٌ qida; yem→أَقْوَاتٌ ərzaq.

Bəzi isimlər eyni zamanda bir neçə model üzrə cəmlənir. Məsələn:

طَالِبٌ tələbə→طُلَّابٌ/طَلَبَةٌ tələbələr

نَهْرٌ çay→أَنْهَارٌ/أَنْهَارٌ/نُهُورٌ çaylar

بَحْرٌ dəniz→أَبْحَارٌ/أَبْحَارٌ/بِحَارٌ/بُحُورٌ dənizlər

Bu və ya digər bir ismin daxili cəm modellərinin müxtəlifliyi bəzən də məna dəyişikliyi ilə əlaqədar olur. Məsələn:

بَيْتٌ ev→بُيُوتٌ evlər; بَيْتَاتٌ beytlər; عَيْنٌ göz→عُيُونٌ gözlər; أَعْيَانٌ əyanlar.

Bəzi hallarda cəm bilavasitə təkdən deyil, cəmdən düzəlir. «Cəmin cəmi»-جَمْعُ الْجَمْعِ adlanan bu növ cəmlənmədə isim çox vaxt yeni məna və ya məna ça-

1960-cı ildə baş verib?; عَلِمَ جَدِّ بِالْعَرَبِيَّةِ. Hamıya məlumdur ki, o, ərəb dilini yaxşı bilir.

Yalnız ismi xəbərdən ibarət yarımçıq baş cümlələr çox vaxt «leksikləşmiş» söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn:

... مَعْرُوفٌ أَنْ.../مَعْرُوفٌ أَنْ... mələumdur ki,...

... مَعْلُومٌ أَنْ.../مَعْلُومٌ أَنْ... mələumdur ki,...

... وَالْجَدِيرُ بِالذِّكْرِ أَنْ.../جَدِيرٌ بِالذِّكْرِ أَنْ... deyilməlidir ki, (deyilməyə dəyər)...

... أَلْوَاضِحُ أَنْ.../وَأَصِحُّ أَنْ... aydındır ki,...

... لَيْسَ مِنْ بَابِ الصُّدْفَةِ أَنْ... təsadüfi deyildir ki,...

... مِّنَ الْمُتَوَقَّعِ أَنْ... gözlənilir ki,...

... صَارَ وَاضِحًا أَنْ... aydın oldu ki,... və s.

39. ön qoşmasının işlədilməsi və mənaları

Ön qoşmalar öz konkret mənalarını yalnız nitq şəraitində kəsb və ifadə edən köməkçi nitq hissələrindəndir. Məsələn, ümumi mənası -dan/ -dən (из, от) olan **مِن** ön qoşması konkret nitq şəraitində aşağıdakıları bildirir:

1) Çıxış nöqtəsi. Məsələn:

إِبْتِدَاءً مِنْ ذَلِكَ الْوَقْتِ O, şəhərdən çıxdı; حَرَاجَ مِنَ الْمَدِينَةِ rən (başlayaraq).

2) Məsafə. Məsələn:

فِي كِيلُومَتْرَيْنِ مِنَ الْمَدِينَةِ bizə yaxın, قَرِيبٌ مِّنَّا şəhərin iki kilometrliyində.

3) Əşyanın düzəldiyi (emal edildiyi) material. Məsələn:

تَوْبٌ مِنْ حَرِيرٍ taxta stul, كُرْسِيُّ مِنْ خَشَبٍ ipək paltar.

4) Mənşə və ya mənsubiyyət. Məsələn:

هُوَ مِنْ الْأَذْرَبَائِجَانِيِّينَ O, Bakıdandır. هُوَ مِنْ بَاكُو O, azərbaycanlılardandır.

5) Müqayisə. Məsələn: هُوَ أَطْوَلُ مِنِّي O məndən uzundur.

6) Hissənin bütövlə əlaqəsi (partitiv əlaqə). Məsələn:

أَحَدٌ مِنَّا bizdən biri, كُلُّ مِنَّا bizdən hər biri(miz). قِطْعَةٌ مِنَ الْخُبْزِ bir tikə çörək,

Bütün bu kimi hallarda **مِن** ön qoşması söz birləşməsinə və ya cümləyə

müvəqqəti ünsür kimi daxil edilir və onun iştirak etdiyi tərkibin tərəfləri asanlıqla dəyişilə bilər. Bununla yanaşı, elə tərkiblər də vardır ki, **مِنْ** onlara bir növ «təhkim» olunaraq birlikdə sabit leksik birləşmələr əmələ gətirmişdir. Bu növ sabit söz birləşmələrindən bir neçəsini göstərək:

1) Bu və ya digər fele «təhkim» olunaraq mənəduzəldici rol oynayır. Müqayisə edək:

مَنَعَ mane olmaq → **مَنْعَ مِنْ** mane olmaq (kimə? nəyə?)

فَرِحَ sevinmək → **فَرَحَ مِنْ** kimə (nəyə) isə sevinmək

بَاعَ satmaq → **بَاعَ مِنْ** kimə isə satmaq

عَجِبَ təəccüb etmək → **عَجِبَ مِنْ** kimə (nəyə) isə təəccüb etmək

2) Eyni ismin təki ilə cəmi arasında çox işlədilmək nəticəsində partitiv əlaqə bildirən tərkiblərin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Məsələn:

رَجُلٌ مِنَ الرِّجَالِ adamlardan biri (*hərfən*: adamlardan bir adam),

يَوْمًا مِنَ الْأَيَّامِ günlərin birində (*hərfən*: günlərdən bir günü).

3) **عَدَدٌ** 'ədəd; say', **كَثِيرٌ** 'çox', **عَدِيدٌ** 'çox' və s. sözlərlə qeyri-müəyyən say bildirmək üçün işlədilir. Məsələn:

(١) **حَضَرَ النَّادِيَّ عَدَدٌ مِنَ الطَّلَبَةِ.** (٢) **حَضَرَ النَّادِيَّ عَدَدٌ كَثِيرٌ مِنَ الطَّلَبَةِ.** (٣) **حَضَرَ النَّادِيَّ عَدَدٌ وَافِرٌ مِنَ**

الطَّلَبَةِ. (٤) **حَضَرَ النَّادِيَّ كَثِيرٌ مِنَ الطَّلَبَةِ.** (٥) **حَضَرَ النَّادِيَّ عَدِيدٌ مِنَ الطَّلَبَةِ.**

Tərcüməsi: 1) Kluba bir neçə tələbə gəlmişdi. 2) Kluba çoxlu tələbə gəlmişdi. 3) Kluba xeyli (çoxlu sayda) tələbə gəlmişdi. 4) Kluba çox tələbə gəlmişdi. 5) Kluba çox tələbə gəlmişdi.

Danışiq, tərəflərə məlum bir məsələdən getdikdə **كَثِيرٌ** və **عَدِيدٌ** sifətləri artikl ilə işlədilir. Məsələn:

(١) **لَقَدْ شَارَكَ الْعَدِيدُ مِنَ الْعَرَبِ فِي هَذَا الْعَمَلِ.** (٢) **إِنَّا بَدَّلْنَا الْكَثِيرَ مِنَ الْجُهُودِ بُغْيَةَ الْإِطْلَاعِ عَلَى الْمَسْأَلَةِ.**

Tərcüməsi: 1) Bu işdə çox ərəb iştirak etmişdir. 2) Məsələ ilə tanış olmaq üçün çox səy göstərdik.

4) Mübtəda budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdə tez-tez işlədilən **أَنَّ** **مِنْ مَعْرُوفٍ / الْمَعْرُوفِ أَنْ** 'məlumdur ki', **مِنْ مَعْلُومٍ / الْمَعْلُومِ** 'bəllidir ki' və s. bu kimi 'leksikləşmiş tərkib'lərdə iştirak edir. Məsələn:

مِنْ الْمَعْرُوفِ (الْمَعْلُومِ) أَنَّ الْعَرَبَ شَعْبٌ قَدِيمٌ Məlumdur ki, ərəblər qədim xalqdır.

5) Sadalamada işlədilərək 'və s'. və ya 'və b'. bildirən وَعَبَّرَ + bitişən əvəzlilik + مِنْ + ismin cəmi kimi tərkiblərdə iştirak edir. Məsələn:

(۱) لَقَدْ شَارَكَ فِي تَطَوُّرِ تِلْكَ الْحَضَارَةِ الْعَرَبِ وَالْفُرْسِ وَالتُّرْكَ وَغَيْرُهُمْ مِنَ الشُّعُوبِ الْإِسْلَامِيَّةِ. (۲) أَمَّا شَهْدَ الشَّرْقِ الْعَرَبِيِّ أَنْفِلَابَاتٍ وَتَوَرَاتٍ وَغَيْرَهَا مِنَ الْأَحْدَاثِ الْاجْتِمَاعِيَّةِ؟ (۳) لَقَدْ شَاهَدْتُ " الْمَرْأَةَ الْمَجْهُولَةَ " وَ"النِّضَالَ فِي الْوَادِي " وَغَيْرَهُمَا مِنَ الْأَفْلَامِ الْمِصْرِيَّةِ.

T ə r c ü m ə s i: 1) Həmin mədəniyyətin inkişafında ərəblər, farslar, türklər və başqa müsəlman xalqları iştirak etmişlər. 2) Məgər Ərəb Şərqi çevrilişlərin, inqilabların və başqa ictimai hadisələrin şahidi olmamışdırmı? 3) «Naməlum qadın», «Vadidə mübarizə» və başqa Misir bədii filmlərini görmüşəm.

6) İnkarsız nəqli cümlədə + شَيْءٌ مِنْ isim birləşməsi şəklində işlədilərək 'bir qədər', 'bir az' bildirir. Məsələn: أَكَلْتُ شَيْئًا مِنَ اللَّحْمِ Bir az ət yedim.

7) İnkarsız sual cümləsində + شَيْءٌ isim birləşməsi şəklində işlədilərək 'bir şey' bildirir. Məsələn:

هَلْ عَرَفْتَ شَيْئًا مِنَ الْأَنْبَاءِ؟ Xəbərlərdən bir şey öyrəndinmi?

8) + مَا مِنْ isim birləşməsi şəklində işlədilərək 'heç bir' bildirir. Məsələn:

مَا مِنْ شَخْصٍ فِي الْبَيْتِ Evdə heç kim yoxdur.

40. 'O cümlədən' məfhumunun ərəb dilində ifadəsi

'O cümlədən' məfhumu ərəb dilində aşağıdakı tərzdə ifadə olunur:

1) Sadalamanın axırında gələn + وَمِنْ جُمْلَةٍ bitişən əvəzlilik birləşməsi ilə.

Məsələn:

لَقَدْ شَارَكَ فِي تَطَوُّرِ تِلْكَ الْحَضَارَةِ أَبْنَاءُ الشُّعُوبِ الْمُسْلِمَةِ وَمِنْ جُمْلَتِهِمُ الْأَدْرَبَائِجَانِيُّونَ أَيْضًا.

Həmin mədəniyyətin inkişafında müsəlman xalqlarının övladları, o cümlədən azərbaycanlılar iştirak etmişlər.

2) Sadalamanın axırında gələn + (وَبِمَا فِي) وَمِنْ بَيْنِ bitişən əvəzlilik birləşməsi ilə. Məsələn, yuxarıdakı cümlədə mənaya xələl gəlmədən + مِنْ جُمْلَتِهَا əvəzinə + وَمِنْ بَيْنِهَا və ya + وَبِمَا فِيهَا də işlədilə bilər.

41. Elm adlarının ifadəsi və *أَيُّهَا* və *أَيَّتُهَا* xitab ədatlarının işlədilməsi

Ərəb dilində elm adlarının mühüm bir qismi təyinlənən tərəfi *عِلْمٌ* sözündən ibarət izafətlə ifadə edilir ki, bu da Azərbaycan dilində işlədilən ‘-çilik, ‘-şünaslıq’ və ya ‘-logiya’ şəkilçili isimlərə bənzəyir. Məsələn:

نَبَاتٌ bitki; nəbatat → *عِلْمُ النَّبَاتِ* botanika
أَرْضٌ yer, ərz → *عِلْمُ الْأَرْضِ* geologiya
أَحْيَاءٌ canlılar → *عِلْمُ الْأَحْيَاءِ* zoologiya
فَلَكٌ göy qübbəsi; göy → *عِلْمُ الْفَلَكِ* astronomiya
لُغَةٌ dil → *عِلْمُ اللَّغَةِ* dilçilik; dilşünaslıq

Hər iki ədat da ‘ey!’ mənasını verir və yalnız artikli olan müxatəblə işlədilir. *أَيُّهَا* müzəkkər, *أَيَّتُهَا* müənnəs müxatəbdən əvvəl gəlir. Məsələn:

<i>أَيُّهَا الصَّدِيقُ!</i> (ey) dost!	<i>أَيُّهَا الْأَصْدِقَاءُ!</i> (ey) dostlar!
<i>أَيَّتُهَا الصَّدِيقَةُ!</i> (ey) dost!	<i>أَيَّتُهَا الصَّدِيقَاتُ!</i> (ey) dostlar!

Təntənəli müraciətdə bu ədatlara *يَا* də artırılır. Məsələn:
يَا أَيُّهَا الصَّدِيقَاتُ / يَا أَيُّهَا الْأَصْدِقَاءُ!

42. III dərsin I mətninin qiraəti və tərcümə edilməsi

Tələbələr dərstdə mətni oxuyub tərcümə edirlər, ortaya çıxan səhvlər islah edilir.

من المعروف أن القرون الوسطى شهدت تطورا هائلا للحضارة الإسلامية عامة والعربية خاصة. ومعلوم كذلك أن الكثير من أبناء الشعوب المسلمة بما فيهم الأتراك وغيرهم قد شاركوا في تطوير الحضارة الإسلامية. وفي بداية الأمر ترجم العرب إلى لغتهم نتاجات ممثلي الحضارات اليونانية والرومانية والفارسية والهندية القديمة. ثم شرعوا في وضع مؤلفات أصلية عديدة في العلوم الإنسانية والطبيعية منها التاريخ والفلسفة والجغرافيا وعلم اللغة وعلم الفلك والكيمياء والرياضيات وغيرها. والجدير بالذكر أن الكثير منها قد ترجمت إلى العديد من لغات العالم منها الروسية والأذربايجانية. وللعرب فضل كبير في تثقيف ممثلي الشعوب التابعة للخلافة العربية. وليس من باب الصدفة أن الكثير من العلماء والأدباء والشعراء الأذربايجانيين الأفاضل وضعوا نتاجاتهم العلمية والفنية بالعربية الفصحى.

43. Ramazan Bayramı

44. III dərsin I mətninin qrammatik təhlili

Mətn dərşdə tələbələr tərəfindən araşdırılır, qrammatik təhlil edilir. Onun ətrafında sual-cavab aparılır.

من المعروف أن القرون الوسطى شهدت تطورا هائلا للحضارة الإسلامية عامة والعربية خاصة. ومعلوم كذلك أن الكثير من أبناء الشعوب المسلمة بما فيهم الأتراك وغيرهم قد شاركوا في تطوير الحضارة الإسلامية. وفي بداية الأمر ترجم العرب إلى لغتهم نتاجات ممثلي الحضارات اليونانية والرومانية والفارسية والهندية القديمة. ثم شرعوا في وضع مؤلفات أصلية عديدة في العلوم الإنسانية والطبيعية منها التاريخ والفلسفة والجغرافيا وعلم اللغة وعلم الفلك والكيمياء والرياضيات وغيرها. والجدير بالذكر أن الكثير منها قد ترجمت إلى العديد من لغات العالم منها الروسية والأذربايجانية. وللرب فضل كبير في تثقيف ممثلي الشعوب التابعة للخلافة العربية. وليس من باب الصدفة أن الكثير من العلماء والأدباء والشعراء الأذربايجانيين الأفذاذ وضعوا نتاجاتهم العلمية والفنية بالعربية الفصحى.

45. III dərşin II mətninin qıraəti və tərcümə edilməsi

Tələbələr dərşdə mətni oxuyub tərcümə edirlər, ortaya çıxan səhvlər islah edilir.

- أمن الممكن طرح سؤال أو سؤالين. يا صديقنا المحترم؟
- لما لا؟ تفضلوا، أيها الأصدقاء المحترمون. عندنا الآن كثير من الوقت.
- شكرا جزيلًا. بلغنا أن الطبري من المؤرخين الأفذاذ في العالم عامة وعند المسلمين خاصة. أهذا صحيح؟
- بلا شك، إنه من المؤرخين الأفذاذ حقًا. يكفي القول أنه خلف بعد وفاته تراثًا حضاريًا ضخمًا في العلوم القرآنية والفقه والتاريخ.
- هل ترجم شيء من نتاجاته إلى الروسية أو الأذربايجانية؟
- اشتهر اسمه خاصة بفضل كتابه "تاريخ الرسل والملوك" أو باختصار "تاريخ الطبري". فيه معلومات عديدة عن البلدان التابعة للخلافة العربية بما فيها آسيا الوسطى والقوقاس. منذ عدة أعوام صدرت بالروسية ترجمة بعض المقطعات منها.
- والسؤال الآخر والأخير. هل هو عربي الأصل؟
- ولد المؤرخ في القرن التاسع في طبرستان (إيران) ومن هنا نسبته "الطبري" وهو إيراني الأصل.

